

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 338.432:334.7 (477)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗРІЗІ

**В.О. Онищенко, доктор економічних наук. Т.В. Соловей, аспірант.
Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка**

© Онищенко, В.О., 2014.

© Соловей, Т.В., 2014.

Стаття отримана редакцією 30.05.2014 р.

Вступ. Сучасні особливості господарювання в аграрному секторі економіки України мають різноаспектний характер, органічно пов'язані з формами власності, знаходяться у системному зв'язку з регіональними факторами розвитку й територіальною організацією продуктивних сил. Дослідження сучасних тенденцій соціально-економічного розвитку аграрного виробництва у регіональному розрізі дає змогу визначити нові аспекти раціонального використання організаційного потенціалу, можливості існуючих форм організації аграрного виробництва, механізми їх співіснування, напрями подальшого розвитку агроформувань та їх перетворення на ефективно діючі регіональні структури.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Сучасні проблеми розвитку аграрного сектора економіки в умовах становлення ринкових відносин знайшли відображення в наукових працях М.Я. Дем'яненка, І.І. Лукінова, П.Т. Саблука, С.І. Михайлова, В.В. Галанець, В.Я. Месель-Веселяка, О.В. Мазуренко, О.М. Онищенко, В.Я. Амбросова, М.О. Ажнюк й інших провідних науковців [1 – 6]. Ці та інші дослідження слугують науково-методологічною базою подальшого розвитку аграрного господарства.

Мета дослідження. У нових умовах розвитку потребують виявлення ключові тенденції розвитку аграрного сектора України в регіональному розрізі, що дає змогу визначити особливості подальшого розвитку організаційного потенціалу аграрного сектора виробництва.

Основний матеріал і результати. Аналітичні дослідження розвитку аграрного сектора економіки України свідчать, що на початок 2013 р. із 55,9 тис. підприємств, що діяли в аграрному секторі, на господарські товариства припадало 14,5% підприємств, питома вага приватних підприємств становила 7,5%, виробничих кооперативів – 1,6%, фермерських господарств – 72,9%, державних підприємств – 0,5%. Кожна з організаційно-правових форм господарювання мала певні переваги, недоліки та перспективи розвитку, проте за останнє десятиріччя спостерігалось зростання темпів розвитку фермерських господарств і особистих господарств селян, що зберігають свої переваги щодо нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва навіть в умовах загальної кризи (економічної, політичної, соціальної).

У 2013 р. в Україні загальний обсяг виробленої сільськогосподарської продукції становив у сільськогосподарських підприємствах 136,6 млрд грн (54,0%), а в господарствах населення – 116,3 млрд. грн. (46,0%). Аграрними підприємствами отримано продукції землеробства на суму 103,1 млрд. грн., господарствами населення відповідно 72,8 млрд. грн. Частка продукції тваринництва у загальному обсязі валової продукції сільського господарства становила 30,4%, або 77,0 млрд грн, з яких 33,5 млрд грн вироблено сільськогосподарськими підприємствами. У них вироблено майже половину м'ясної продукції (з 3376,4 тис. т – 1955,8, що на 13,8% більше порівняно з 2012 р.), 2585,6 тис. т молока (або 22,5% від його загального обсягу виробництва – 11500,5 тис. т, що на 2,0% більше від минулого року); на господарства населення відповідно припадало 77,5% виробництва молока та 37,3% яєць.

Структурні зрушення щодо динаміки виробництва валової продукції сільського господарства в Україні за формами господарювання наведено в таблицях 1 – 3 [7]. Важливо, що з усієї площі сільськогосподарських угідь в Україні (32,5 млн. га) основний їх масив перебував у розпорядженні сільськогосподарських підприємств (49,2%), а у користуванні громадян – 38,4% угідь, що є результатом реформування аграрного сектора та проявом нових тенденцій формування й розвитку його організаційно-економічного потенціалу.

Таблиця 1. Динаміка валової продукції сільського господарства в Україні за формами господарювання (млн. грн.) за 1990 – 2010 рр. (в цінах 2005 р.) та у 2012 р. (в цінах 2010 р.)

Форми господарювання	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2012 р. (в цінах 2010 р.)
Усього	145874,9	94794,8	77889,4	92585,6	88768,5	103977,9	102092,6	100536,2	223254,8
Сільськогосподарські підприємства	101299,1	48042,2	25169,5	30377,8	31962,6	41944	40705,5	40136,3	98971,2
Фермерські господарства	–	583,3	1308,5	3424,6	3477,2	5921,4	5074,9	5012,9	14111,1
Особисті селянські господарства	44575,8	46169,3	51411,4	58783,2	53328,7	56112,5	56312,2	55387,0	110172,5

Таблиця 2. Кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві України

Усього	2008 р.		2009 р.		2010 р.		2013 р. (на 01.11)	
	одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%
	59059	100	57152	100	56493	100	55630	100
Господарські товариства	7879	13,3	7819	13,7	7769	13,8	8245	14,8
Приватні підприємства	4326	7,3	4333	7,6	4243	7,5	4095	7,4
Виробничі кооперативи	1101	1,9	1001	1,7	952	1,7	809	1,5
Фермерські господарства	43894	74,3	42101	73,7	41726	73,8	40752	73,3
Державні підприємства	354	0,6	345	0,6	322	0,6	269	0,5
Підприємства інших форм господарювання	105	2,6	1553	2,7	1481	2,6	1460	2,6

Таблиця 3. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств у регіонах України у 2008 – 2012 рр.

Області	Сільськогосподарські підприємства				Фермерські господарства			
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2012 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2012 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	59059	57152	56493	55866	42446	41906	41524	40676
АР Крим	2449	2211	2238	1992	1564	1568	1554	1318
Вінницька	2308	2323	2317	2584	1625	1635	1670	1797
Волинська	1340	1124	1095	1089	718	702	706	724
Дніпропетровська	4148	4052	4015	4359	3371	3352	3341	3292
Донецька	2218	2144	2097	2079	1636	1601	1569	1526
Житомирська	1428	1349	1296	1316	760	758	741	788
Закарпатська	1670	1813	1759	1698	1652	1616	1606	1537
Запорізька	3067	3033	3035	3020	2323	2279	2283	2329
Івано-Франківська	785	775	767	784	543	556	561	565
Київська	2336	2213	2133	2070	1495	1463	1395	1362
Кіровоградська	3239	3224	3206	3179	2535	2511	2457	2540
Луганська	2445	1997	1986	1741	1481	1426	1401	1315
Львівська	1899	1610	1490	1450	1082	1033	956	1009
Миколаївська	5326	5364	5315	4761	4603	4574	4555	3966
Одеська	6894	6844	6901	6533	5903	5840	5766	5361
Полтавська	2402	2365	2368	2445	1608	1603	1657	1770
Рівненська	942	956	940	823	584	579	550	514
Сумська	1232	1240	1227	1216	739	739	730	728
Тернопільська	1246	1254	1250	1233	736	767	773	787
Харківська	1994	1999	1943	1900	1243	1226	1196	1186
Херсонська	3075	2963	2872	3112	2559	2428	2393	2443
Хмельницька	2063	1878	1844	1853	1259	1269	1267	1325
Черкаська	1902	1851	1827	1856	1152	1134	1132	1158
Чернівецька	1122	1036	1009	1007	793	762	774	757
Чернігівська	1089	1058	1030	1099	475	477	481	567
м. Київ	440	476	533	667	7	8	10	12

Об'єктивний науковий підхід до аналізу факторів впливу на показники розвитку аграрного сектора економіки держави прямо та побічно пов'язаний з ефективністю діяльності агроформувань та зростанням організаційного потенціалу фермерських господарств регіонів України.

У регіональному розрізі, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, на початок 2013 р. порівняно з 2010 р. згідно з річними рейтинговими показниками серед регіонів значне зростання аграрної продукції було досягнуто у таких: Харківській області, де валове річне виробництво господарської продукції збільшилося на 41,6%; Полтавській області зі зростанням валового виробництва на 31,3%; Сумській області, де збільшення виробництва аграрної продукції склало 30%; Чернігівській області зі зростанням валової продукції сільського господарства на 27,2%; Закарпатській області, де валове виробництво аграрної продукції збільшилося на 6%.

Водночас збережено тенденцію до значної диференціації регіонів за результативністю господарювання в аграрній сфері, зокрема за показниками валової продукції у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь найбільші показники мають Черкаський (1128,4 тис. грн), Івано-Франківський (1106,6 тис. грн), Закарпатський (1032,2 тис. грн) регіони. Високими є показники рентабельності сільськогосподарського виробництва у сільськогосподарських підприємствах таких регіонів: Львівського (35,7%), Івано-Франківського (26,2%), Миколаївського (21,6%), Дніпропетровського (16,7%), Херсонського (16,5%). Збитковою залишається у деяких регіонах галузь тваринництва (підприємства Вінницького, Житомирського, Кіровоградського, Миколаївського, Сумського, Чернігівського регіонів).

Одним з основних потужних факторів розвитку аграрного сектора є земельні ресурси. Площа сільськогосподарських земель України станом на 01.01.2013 становила 42,76 млн га (або 70,8% від загальної площі країни), у тому числі сільськогосподарських угідь – 41,54 млн га (або 68,8% від загальної площі країни), де 32,52 млн га становить рілля. Статистичний аналіз свідчить, що за досліджений період значно зменшилася частка угідь, які належать підприємствам (із 81,9 до 42,9%) та відповідно збільшилася частка угідь, що належать фермерам та населенню (табл. 4) [7].

Таблиця 4. Структура угідь та валової продукції за формами господарювання в АПК України (за цінами 2005 р.)

Рік	Форми господарювання	Площа угідь		Виробництво валової продукції					
		млн га	%	Усього		в т.ч.			
						рослинництво		тваринництво	
				млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
1999	Підприємства	33,1	81,9	27,2	38,3	16,5	46,6	10,7	30,0
	Фермерські господарства	1,2	3,0	0,7	1,0	0,6	1,7	0,1	0,3
	Господарства населення	6,1	15,1	43,1	60,7	18,3	51,7	24,8	69,7
	Усього	40,4	100	71	100	35,4	100	35,6	100
2010	Підприємства	16,9	46,2	40,1	40,0	22,2	37,8	17,9	42,7
	Фермерські господарства	4	10,9	5	4,9	4,3	7,3	0,8	1,9
	Господарства населення	15,7	42,9	55,4	55,1	32,2	54,9	23,2	55,4
	Усього	36,6	100	100,5	100	58,7	100	41,9	100
2012*	Підприємства	17,6	42,2	99,0	44,4	69,3	46,4	29,7	40,1
	Фермерські господарства	8,5	20,4	14,1	6,3	12,8	8,6	1,3	1,7
	Господарства населення	17,6	37,4	110,2	49,3	67,1	45,0	43,1	58,2
	Усього	41,7	100	223,3	100	149,2	100	74,0	100

*Примітка. Дані наведено у цінах 2010 р.

Така ситуація є певним результатом дії державної та регіональної політики щодо підтримки розвитку фермерства, яка здійснювалася шляхом подальшого розвитку нормативно-правової бази через вирівнювання умов господарювання різних організаційно-правових форм і надання відповідної фінансово-кредитної підтримки через бюджетні програми на регіональному рівні, що є важливою складовою зміцнення організаційної форми підприємництва. Важливим є також приведення чинного законодавства України у відповідність до вимог ЄС, де підтримка приватного підприємництва – обов'язкова складова державних програм (табл. 5).

Таблиця 5. Державна підтримка фермерських господарств України у 2007–2012 рр. (у тис. грн) [7]

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2012 р. *
Отримано коштів за рахунок бюджетних дотацій, у т.ч.	377985	469531	469500	63620	66100
для підтримки виробництва продукції рослинництва	201289	265437	265400	36277	29400
для розвитку тваринництва	21395	78186	78200	4616	13100

Продовження таблиці 5.

для здійснення заходів з відтворення водних живих ресурсів	–	7	–	50	600
за іншими видами (напрямами) державної підтримки	153291	125901	125900	22678	23000
Отримано коштів за рахунок податку на додану вартість, у т. ч.: для розвитку тваринництва	6139 6139	222772 71527	222800 71500	165021 11941	868400
для підтримки виробництва продукції рослинництва	–	151239	151300	153080	822900

*Примітка. Дані наведено у цінах 2010 р.

Про недостатню результативність політики держави в аграрному секторі економіки свідчать такі дані. За період реформ сільське господарство залишилося пріоритетною галуззю лише у Волинському, Тернопільському та Чернівецькому регіонах, а у Вінницькому та Херсонському відбулося посилення аграрної складової у структурі валової доданої вартості. У більшості регіонів сільськогосподарська галузь відзначалася нестабільною динамікою розвитку. Основною причиною такого стану справ у галузі є низький рівень урожайності. Згідно з даними Світового банку, за рівнем урожайності зернових культур Україна із показником 2,9 тис. кілограмів з 1 гектара займає одне з останніх місць у Європі (у Великобританії – 6,9 тис. кілограмів з 1 гектара, Польщі – 3,2, Швеції – 4,5, Норвегії – 3,8, Німеччині – 6,7, Франції – 7,1 тис. кілограмів з 1 гектара). За роки незалежності такий показник в Україні не перевищував 3,7 тис. кілограмів з 1 гектара і лише у трьох регіонах (Київському, Полтавському та Черкаському) становив понад 5 тис. кілограмів з 1 гектара та у дев'яти регіонах (Вінницькому, Житомирському, Івано-Франківському, Кіровоградському, Сумському, Тернопільському, Хмельницькому, Чернівецькому та Чернігівському) – 4 тис. кілограмів з 1 гектара.

На жаль, загальні тенденції розвитку аграрного виробництва за останнє десятиріччя не сприяли розв'язанню проблем сільської місцевості, основними з яких є погіршення кількісних та якісних параметрів демографічних процесів, що пояснюється складними соціальними та екологічними умовами проживання в сільській місцевості, низьким рівнем доходів сільського населення, високим рівнем смертності. Певною мірою це є і результатом прояву тенденції монополізації у розвитку сільського господарства. У сучасних умовах у більшості аграрно орієнтованих областей великотоварні господарства (понад 10000 гектарів земель) обробляють понад 80 відсотків усіх земель сільськогосподарського призначення. На 14,5 млн сільського населення працездатного віку припадає менше 0,5 млн працюючих у сільському господарстві. Особливо гострими ці проблеми є в областях із значною часткою сільського населення і невеликими площами сільськогосподарських угідь. Наприклад, за офіційними даними у Львівському регіоні на понад 900 тис. осіб, що проживають у сільській місцевості, зареєстровано 15 тис. зайнятих у сільськогосподарському виробництві.

Протягом останніх років в Україні набули поширення агрохолдингові інтеграційні утворення, що спеціалізуються на вирощуванні зернових культур, соняшнику, ріпака, цукрових буряків, виробляють продукцію тваринництва м'ясного та молочного спрямування. Крім цього, вони спеціалізуються на зберіганні, переробці й реалізації як сировини, так і готових товарів, ведуть іншу діяльність та контролюють майже 15% загальної площі ріллі країни (табл. 6) [7].

Таблиця 6. Регіональне розміщення виробництва та спеціалізація агрохолдингів в Україні (станом на 2011 р.)

Агрохолдинги	Регіони України (області)	Спеціалізація
Миронівський хлібопродукт	Київська, Черкаська, Дніпропетровська, Донецька, Херсонська, Івано-Франківська обл., АР Крим	Розведення птиці, виробництво і продаж продуктів з м'яса курки. Вирощування зернових (озима пшениця, яровий і озимий ячмінь, кукурудза), олійних (соняшник, соя) та технічних культур (озимий ріпак)
Астарта-Київ	Полтавська, Вінницька, Хмельницька, Тернопільська, Житомирська	Виробництво високоякісного цукру та супутньої продукції (меляса та сухий гранульований жом). Вирощування та реалізація зерно-вих і олійних культур, а також м'яса і молока
Агротон	Луганська, Харківська	Вирощування, а також переробка, зберігання і продаж сільсько-господарських культур (соняшник то пшениця). Тваринництво і виробництво продуктів харчування
Мрія Агрохолдинг	Івано-Франківська, Хмельницька, Тернопільська, Чернівецька	Вирощування широкого спектра сільськогосподарських культур: пшениці, ріпака, кукурудзи, цукро-вого буряка, картоплі, гречки, ячменю, гороху, сої та соняшнику
Сварог Вест Груп	Хмельницька, Чернівецька	Вирощування зернових, технічних, кормових та олійних культур. Молочне і м'ясне скотарство

Кернел Групп	Полтавська, Дніпропетровська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Черкаська	Найбільший постачальник україньської соняшникової олії та шроту на міжнародний ринок, ключовий постачальник бутильованої олії на внутрішній ринок і провідний оператор у сфері надання послуг сільгоспвиробникам за зберігання зерна на елеваторах, а також послуг з перевалки й експорту зерна, рослинної олії та шроту на терміналах у портах Чорного моря
Avangardco	Київська, Івано-Франківська, Хмельницька, Чернівецька, Черкаська, Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Харківська, АР Крим	Виробництво курячих яєць і продуктів яєчної переробки

Нині в Україні налічується понад 50 агрохолдингів, найбільші з яких діють у Полтавській, Черкаській та Київській областях, де вони орендують більше, ніж по 30 тис. га ріллі [3]. Дані таблиці 6 свідчать про диференціацію регіонів функціонування агрохолдингів, котрі можуть охоплювати від двох («Агротон») до 13-ти («Авангард») регіонів. Збільшення розмірів компаній і обсягів виробництва продукції здійснюється за рахунок ефекту масштабу, який можливий шляхом злиття і поглинання інших операторів ринку.

Соціальна та загальнодержавна ефективність агрохолдингів пояснюється такими факторами. Так, фактор порівняно дешевої аграрної сировини у формуванні прибутків від виробництва кінцевих продуктів – продуктів харчування ще більше посилюється шляхом інтеграції аграрної та переробної діяльності. В агрохолдингах як високоінтегрованих утвореннях агробізнесу значно знижуються витрати на зберігання і транспортування сировини, крім цього застосовується пільговий режим оподаткування порівняно з іншими галузями економіки. Так, за чинним законодавством України підприємства, у структурі реалізації яких сільськогосподарська продукція та продукти її переробки становлять не менше 75%, мають податкові пільги. Крім цього, сільськогосподарські підприємства є основними споживачами дотацій та субсидій, вони мають можливість акумуляції значних земельних масивів у формі їх оренди та потенційні можливості придбання цієї землі у власність в умовах функціонування ринку сільськогосподарської землі. До негативних чинників функціонування агрохолдингів у регіонах України слід віднести перш за все всі ті негативні прояви, що стосуються монопольних утворень і що протидіють розвитку конкуренції. Саме фактор конкуренції є сутнісним для розвитку суспільства на ринкових принципах господарювання.

Висновки. Таким чином, установлені домінуючі тенденції розвитку аграрних форм господарювання в Україні в регіональному розрізі в умовах ринкового механізму господарювання дали змогу визначити їх вплив на характер розвитку продуктивних сил, особливості формування ринку землі та сільськогосподарської продукції, спеціалізацію й диверсифікацію аграрного виробництва, ефективність державної та регіональної політики стосовно аграрного сектора регіону. Монопольні тенденції в аграрному секторі в регіонах України є закономірним проявом дії економічного закону концентрації та централізації виробництва. У той же час агрохолдинги як форма агромонополії негативно впливають на соціальний розвиток сільської місцевості й удосконалення альтернативних форм господарювання, що стримує розвиток ринкових відносин в аграрному секторі регіонів України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Месель-Веселяк В.Я. Реформування і трансформаційні зміни в аграрному секторі економіки України / В.Я. Месель-Веселяк // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: матер. міжрегіон. зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 30 березня 2011 р.; за ред. П.Т. Саблука. – Луганськ: Янтар, 2011. – С. 14–34.
2. Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 13–23.
3. Данкевич А.Є. Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 69–74.
4. Дем'яненко С. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку / С. Дем'яненко // Економіка України. – 2009. – № 12. – С. 50–61.
5. Kernel привлек синдцированный кредит на 500 млн. долларов. [Электронный ресурс] // УНИАН. – Режим доступа: <http://www.aaa-agro.com/news/15315.html>. – Назва з екрана.
6. Кучер А. Специфіка конкуренції в контексті розвитку агрохолдингів [Електронний ресурс] / А. Кучер. – Режим доступу: http://www.confirpv.at/ua/publ/konr24_25_cherven2010/10_specifika_konkurenciji_v_konteksti_rozvitku.
7. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2012 рік [Електронний ресурс] / за ред. Ю.М. Остапчука; Державна служба статистики України. – К., 2013. – Режим доступу: http://uga-port.org.ua/sites/default/files/zb_sg_12.pdf.

УДК 338.432:334.7 (477)

Онищенко Володимир Олександрович, доктор економічних наук, професор. **Соловей Тетяна Вікторівна**, аспірант. Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка. **Сучасні тенденції розвитку аграрного сектора України в регіональному розрізі**. Виділено особливості розвитку аграрного сектора України у регіональному розрізі та визначено тенденції у формуванні організаційного потенціалу аграрного виробництва в сучасних умовах.

Ключові слова: розвиток, аграрний сектор, регіональний розріз, організаційний потенціал.

УДК 338.432:334.7 (477)

Онищенко Владимир Александрович, доктор экономических наук, профессор. **Соловей Татьяна Викторовна**, аспирантка. Полтавский национальный технический университет им. Ю. Кондратюка. **Современные тенденции развития аграрного сектора Украины в региональном разрезе**. Выделены особенности развития аграрного сектора Украины в региональном разрезе, и определены тенденции в формировании организационного потенциала аграрного производства в современных условиях.

Ключевые слова: развитие, аграрный сектор, региональный разрез, организационный потенциал.

UDC 338.432:334.7 (477)

Onvshchenko Volodymyr O., Doctor of Economics, Professor. **Solovey Tatyana**, graduate student. Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University. **Modern trends in developing agrarian sector of Ukraine on the regional level**. The article illucidates the features of Ukrainian agrarian sector's development on the regional level; the trends are determined in forming the organizational potential of agrarian production in the today's conditions.

Keywords: development, agrarian sector, regional level, organizational potential